

A magyar nyelvtanulmány

a német tannyelvű reáltanodákban.

Ney Ferencről.

I.

Minden nyelvtanulásnak közvetlen és kétségtelen célja az értés és tudás. Amaz lehet vagy csupán anyagi vagy alaki is; emez vagy gyakorlati, vagy elméleti, vagy mindkettő együttvéve.

Anyagilag értjük a nyelvet, ha mindennek, a mit hallunk vagy olvasunk, értelmét, jelentését felfogjuk annyira, hogy az saját eszmekörünk tulajdonává lesz sőt azt anyanyelvünkön visszaadni is képesek vagyunk a nélkül azonban, hogy a hallott vagy olvasott előadásban a nyelvtani szabályszerűséget fölismerni vagy éppen megbírálni képesek volnánk.

Alakilag értjük a nyelvet, ha a hallott vagy olvasott előadásban előforduló nyelvtani alakokat a szabályra visszavinni s vele összehasonlítani s így annak szabályszerűsége vagy szabályellenessége felől magunknak tisztán és határozottan számot adni birunk.

Az anyagi értés alapja azon szókinés, mely az emlékező tehetség körében fekszik akkép, hogy az olvasás vagy hallás alkalmával rögtön fölelevenül az emlékezetnek hábr leg-távolibb zugaiban rejlő szó, mire az általa képviselt eszme tüstént lelkünk birtokává emelkedik. Ezen anyagi értés lehet szűkebb vagy tágabb körű, alsóbb vagy felsőbb rendű, a szerint a mint a szókészlet vagy csekély, s csak általános tárgyakra, vagy bővebb, s részletes dolgokra is vonatkozik; s más oldalról, a mint vagy köznapi gondolatoknak vagy felsőbb eszméknek felel meg.

Az alaki értés alapját képezi a nyelv szabályainak ismerete, a mely lehet szűk, tág vagy teljes körű a szerint a mint ezen ismeret vagy csupán a nyelv szó-alaktanára (szorosan vett nyelvtan) vagy a szókötésre is, vagy végre e kettővel kapcsolatosan a szónyomozás szabályaira és különös nyelvsajátságokra is kiterjed.

A csupa értés — legyen az akár anyagi akár alaki — csak idegen nyelvre vonatkozólag képzelhető. Alaki értés nem lehetséges anyagi nélkül, miután szükségképp kell ismerni és érteni bizonyos mennyiségű szokat, melyeknek az egymáshoz viszonyból származó különféle alakjait fölismerni s a szabálylyal összehasonlítva megítélni akarjuk. Csupa anyagi értés azonban az alakinak hiánya mellett is lehetséges.

Nem lesz talán fölösleges — a fiatalabb nyelvtanulók kedvéért — ezt néhány példával is fölvilágosítani.

a) Nem ritka eset, hogy két különajku egyén (nők között többször hallottam ily társalgást) minden fenakadás nélkül folytat hosszabb párbeszédet — egyik magyarul másik németül szólva — stökéletesen megértik egymást a nélkül, hogy egyiköknek csak eszébe is jutna azt vizsgálni: valjon a másik teljes hibátlanul ragaszkodott-e saját anyanyelve alaki kívánalmaihoz, nyelvtani szabályaihoz. Itt tehát a kölesönös anyagi értés esete fordul elő, vagy is mindegyikök bir a másik — reá nézve idegen — nyelvből akkora szókészlettel emléjében:

hogy a hallott szók azonnal megpendítik s megelevenítik a nekik megfelelő eszmét vagy fogalmat; de annnyira egyikök sem vitte még a dolgot, hogy a reá nézve idegen nyelven megszólalni vagy a társalgást épen hosszabb ideig folytatni bátorzkodnék. Azaz, ők még csak az anyagi értés pályaszakáig (stádiumáig) értek, de a gyakorlati tudásig még nem.

Továbbá, ha két ily egyén csak bizonyos tárgyakról, például a ruházatról, konyhai ügyekről, gyermekek magaviseletéről stb. bir társalogni, a nyelvértés köre szűkebb és alsóbb rendű; ha pedig mindenféle dolgokról, például utazásról, történelemről, irodalomról s több eféléről is birnak beszélgetni, az értés köre tágabb és magasb vagy is felsőbb rendű lesz.

b) Ellenben, ha valaki valamely távol ország nyelvét csupán könyvekből tanulja meg, például az angol vagy spanyol nyelvet, természetes, hogy a szókinccsel egyetemben ama nyelv szabályait is megtanulja annyira, hogy annak, a mit olvas, nem csak szóanyagát tökéletesen érti, hanem a szó- és mondatalakokat is teljesen felfogni, átérténi és élvezni képes. Itt tehát az anyagi értés az alakival karöltve jár. Szűkebb körű ez, ha csak bizonyos téren, például a dalköltészet vagy történelem mezején mozog biztossággal az olvasó, könnyen felismervén az e mezőkön leggyakrabban előforduló sajátos szókat és alakokat; tágabb körű, ha mindennemű előadásokat a tudományok különböző ágaiban s bármely felsőbb rendű szó- és mondatalakokban szerkesztve, fenakadás nélkül megért; teljes körű végre akkor lesz, ha azon idegen nyelvnek nem csak felsőbb vagy alsóbb rétegeiben, hanem mindnyájában egyenlő otthonossággal forgolódik úgy, hogy valamint a legmagasztosabb tudományos értekezés vagy legfellengzőbb költészet színvonalán, úgy a szinmű vagy vigjáték népies kifejezései s a tájszólások sajtósági szójárásai közt is teljes könnyűséggel tájékozza magát. — S ez azon vonal, melyen az anyagi alak-értés a tudással érintkezik. Az ily egyénről szoktuk mondani, hogy ismeri a nyelvet sőt annak szellemébe is behatott, ha szinte nem volna is képes bármilyen rövidke társalgást akadálytalanul folytatni, azaz ha még nem ügyesült és izmosodott is a gyakorlati tudás erőérzetéig.

Sajátságos és közönséges tünemény az, hogy, midőn valaki idegen nyelvet csak könyvekből azaz akkép tanul, hogy a nélkülözhetlen nyelvtani szabályok és alakok áttanulása után mindjárt olvasmányhoz fog, ily módon iparkodván nagy szókészletet szerezni: rendszerint ama nyelv magasabb rétegeiben hamarabb nyer jártasságot mint az alsóbbakban; minthogy ama nyelv tanszerű alakjain keresztül küzdvén magát azonnal saját céljaihoz mért szakmaszerű tápot keres szellemének az idegen nyelv virányain is. Így esik meg, hogy sok, ki például valamely idegen nyelv történelmi vagy költészeti, vagy természettudományi irodalmában egészen otthonos, sőt illető szakmája számára ama nyelvből jól és alaposan fordítani is képes, az azon nyelven előadott vigjátékot vagy vaudeville-t csak nehezen érti meg. E tekintetben nem csak a szóanyag mennyisége és milyensége, hanem a kiejtés minősége is vet súlyt a mérlegbe, a mennyiben lehető: hogy ugyanazon szó vagy mondatfűzés, melyet valaki olvasva nagyon jól megért, hallva idegenszerűnek vagy ép ismeretlennek tünik föl.

E szempontból nem mellőzhető itt annak érintése: hogy csak a megértés vonalán is két külön eredményre vezet a nyelvtanulás két útja, a mint e tanulás vagy szemmel vagy füllel történik. Ki csak könyvekből tanulja a nyelvet, szemmel, ki pedig csak más beszélők meghallgatásából sajátítja el, füllel tanulja azt. Önkényt világos tehát, hogy, ha valaki a mindenoldalú megérthetőség akar emelkedni, szükségleg a két utat, a szemmel és füllel való tanulást össze kell kötnie.

Térjünk most át a tudás fokaihoz.

Gyakorlatilag tudjuk a nyelvet, ha minden fogalmat, eszmét, gondolatot, minden érzelmet és vágyat, akaratunk minden mozzanatát kifejezni, előadni, szóval, ha a társalgás előforduló szükségsei szerint lelkünk belső életét külsőleg közleni, élő szóval magyarázni s magunkat kellőleg megértetni képesek vagyunk a nélkül azonban, hogy beszédünk szabályszerűségét nyelvtani okszerűséggel s öntudatosan támogatni bírjuk.

Elméletileg tudjuk a nyelvet, ha mindennek, a mit hallunk, olvasunk vagy mondunk, „miért-“jét ismerjük, minden alakításnak okát adni bírjuk nyelvtani szabályszerű-

séggel, minden hibát vagy szabályellenességet felfedezni, felvilágosítani, okszerűen s öntudatosan meghatározni képesek vagyunk.

A gyakorlati tudás alapja — kapcsolatban a szókat és mondatokat viszonyító, összefűző, habár nem okadatolható alakokkal — azon szómennyiség, melyet sajátunkká tettünk annyira, hogy vele, az emle és visszaidéző képzelő-erő segélyével, minden pillanatban rendelkezhetünk gondolatink s érzéseink kifejezésére. Ez vagy alsó rendű, ha csak köznapi tárgyak körül forog; vagy középrendű, ha az említetten kívül még bizonyos meghatározott szakmaszerű dolgokra is kiterjed; vagy felsőrendű, ha nemesebb, magasabb eszméket is könnyűséggel tükröz vissza.

Az elméleti tudás alapjául szolgálnak mindazon nyelvtani és mondattani szabályok, melyeket kényünk szerint bármikor okszerűleg alkalmazhatunk olvasmányainkra, saját magunk vagy mások beszédére s e szerint meghatározni vagyunk képesek: miért van ez vagy amaz így vagy amugy, jól vagy rosszúl, akár mondva akár írva.

Ezen elméleti tudás szűkebb körű akkor, ha a rendszeres nyelvtannak csak bizonyos, csekélyebb számu fejezeteit öleli át; tágabb körű, ha a nyelvismeretnek terjedelmes mezejére, például szó- és alaktanra, szónyomozás- és szókötésre is kiterjed. Teljeskörűnek pedig csak akkor mondható a tudás, ha a tulajdonképi nyelvtani ismereteken kívül még a nyelv teljes alkatának, irodalmának, történetének ismeretét is magában foglalja oly mértékben, mely nem csak arra képesít, hogy nyomozás, elemzés és más nyelvekkel összehasonlítás útján bensőleg átértsük s átérezzük a nyelv szellemét, hanem arra is: hogy ez öntudattól lelkesítve a nyelv bármely megtámadójának is bátran odavetvén a keztyűt, őt okszerű és cáfolhatlan bizonyítékokkal állításaink méltánylására kényszerítsük. A teljességnek e legmagasb fokáig érven a tudás méltán ölti magára a tudomány, a nyelvtudomány elvitázhatlan díszcímét.

Elméleti tudás, akár idegen akár anyanyelvet illetőleg, legalább némi gyakorlati tudás nélkül nem képzelhető; ellenben a csupa gyakorlati, s nem annyira öntudatos, mint inkább csak önérzetes tudásnak valódi s kizárólagos tere az anyanyelv.

A gyakorlatival összekötött elméleti tudás lehet zárkozó vagy is tétlen, és kiható vagyis tevékeny. — Zárkózónak nevezem azon tudást, mely csak magára a tudó egyénre szorítkozik, s mintegy az egyénbe zárkozik, vagyis azt, midőn valaki önmagának teljesen és tisztán tud számot adni az olvasott, hallott vagy mondott előadásban előforduló nyelvalakok- és szabályokról, vagy is tisztán és öntudatosan bírja a különféle szóalakok és mondatfűzések „miért“-jét: de ezt másokkal szabatosan és világosan közleni nem képes. A kiható vagyis tevékeny tudás alatt értem a tudásnak azon fokát s hogy úgymondjam fejlettségét, midőn valaki mind arról mit maga tud, másokat is könnyen, szabatosan és alaposan fölvilágosítani, azaz másokat e tekintetben tanítani is képes. A kiható tudás tehát leginkább mint tanítási képesség érvényesül. Önkényt értetik, hogy a csupán gyakorlati közlést, midőn csak annyit birunk közleni: hogy „ezt vagy amazt így meg így kell mondani“ — de ennek szabályszerű okát adni nem tudjuk, nem nevezhetjük ily nemesebb és rendszeres értelemben vett tanításnak.

Mind a zárkozó mind a kiható tudást vagyis tanítási képességet az egyik alkotó elem t. i. az elméleti tudás fokai szerint ismét feloszthatjuk szűkebb, tágabb és teljeskörűre, a mint valaki vagy csupán kisebb körben, például csak a szorosan vett nyelvtani szabályok körül, vagy nagyobb körben, például a mondattaniak körül is mozog, vagy végre iránytanilag és irodalom-történetileg sőt nyelvhasználatilag is bir magának számot adni vagy pedig eszméit, meggyőződéseit másokkal is határozott előadásban közleni képes.

Összevetvén a mondottakat kiderül: hogy értés tudás nélkül lehetséges, ellenben tudás értés nélkül nem képzelhető. A nyelvbéli tudományos jártasság az elméleti tudás legmagasb fokát föltételezi, valamint a teljeskörű tanítási képesség szükségkép tudományos készséggel ölelkezik.

Lássunk — a fiatalabb olvasó kedvéért — e tekintetben is néhány magyarázó példát.

a) A földmivelő, alsóbb rendű kézműves vagy kereskedő, a pásztor vagy napszámos, ki családja körében, helysége népe közt kisdéd kora óta beszéli és gyakorolja a magyar nyelvet, minden köznapi tárgyokról, gazdaságot, baromtenyésztést, vagy egyéb munkát illetőleg

teljes könnyűséggel beszél és társalog, noha talán soha sem nyert tanodákban rendszeres oktatást a nyelvről, mint tantárgyról. Ily ember irányában nem lehet tagadni, hogy a nyelvet, saját anyanyelvét valóban tudja, noha sejtelve sincs az ezen nyelv alakjait szabályozó okokról. Ő tehát a nyelvnek csupán gyakorlati birtokában van.

E gyakorlati tudás, a mennyiben csak a köznapi szükségeknek felel meg, alsó rendű, mennyiben pedig a gazdaság vagy üzleti tárgyak körül is jártasságot tanúsít, középrendűnek mondható. Hogy azonban felsőbb rendűvé legyen, vagyis, hogy a gyakorlatilag tudott nyelv miveltséggé emelkedjék, okvetlenül szükséges, hogy a gyakorlati nyelvtudás az értelemnek némi általános — úgynevezett alaki képzettségével is párujjon, csak így leendvén képes az ember nem csupán köznapi vagy szorosan vett szakmai — üzleti — dolgokról, hanem magasabb rendűekről, például családi jogviszonyok, erkölcsi érdekekről is értelmesen és élvezhetőleg értekezni. Így áll elő a három rendbeli, a köznapi, szakmai (üzleti) és miveltséggel gyakorlati nyelv; melyek mindegyike ismét lehet különböző terjű és foku úgy, hogy a magas miveltségű nyelv mindenesetre az elméletnek is jelentékeny vagy éppen teljes birtokával ölelkezik.

A köznapi nyelv ritkán áll egymaga, hanem rendszerint legalább egy vagy több szakmai jártassággal is párujj. A falusi gyerkőc csak köznapi dolgokról, a falusi gazda más szakmailag gazdaságról, lótenyésztésről stb. stb. bir elbeszélgetni. Ha pedig ugyanezen falusi gazda még családjának jó erkölcsi tanácsokat, életszabályokat is bir adni, ez azt mutatja, hogy vallásos neveltsége, Isten ígéje hallgatása, bő élettapasztalásai nyomán a nyelvgyakorlatnak bizonyos foku miveltségét is elsajátította, noha tán a nyelvi elmélet vagyis szorosan vett nyelvtani ismeret éppen nem tulajdona.

b) Ki valamely idegen nyelvet megtanult annyira, hogy azon, habár teljes könnyűséggel nem is, de még is fenakadás nélkül társalogni képes, s ezenfölül mindenre a mit olvas, hall, vagy mond, a szabályokat öntudatosan alkalmazni tudja, az elméletileg is tudja a nyelvet. Így van sok, ki például a francia vagy angol nyelvet nem csak érti, hanem bizonyos terjedelemben beszél is — noha mint író vagy szónok nem birna föllépni; — de e mellett a szabályszerűséget nem csak élenken fölismeri, hanem azt a maga részéről mindig szigorúan követi is. Itt tehát az elméleti képzettség erősebb a gyakorlatinál, de mégis az anyagi értés sőt gyakorlati tudás alapján. Idegen nyelvet oly mértékben is tudhatni, hogy a teljes elmélet mellett teljes gyakorlattal is birunk, — vagy más oldalról anyanyelvünknek teljes elméletét is birhatjuk, s ekkor vagyunk a gyakorlat-elméleti tudás teljes birtokában.

c) A tanuló, ki akár saját anyanyelve, akár valamely idegen nyelv elméletének tanulásában még csak bizonyos pontig például a nevek és névmásokon keresztül az igékig haladt, az áttanult beszédrészek szabálykörében teljesen otthonos lehet úgy, hogy elemzés alkalmával az előforduló szóalakokat az érintett szabályokhoz mérni, vagyis ezen alakokban az illető szabályt mindig fölismerni képes a nélkül, hogy a többi, még hátralevő szabályokról csak sejtelmese is volna. Ily tanuló szűkebb körű elméleti tudással bir. Tovább haladván, tudása mindig tagabb kört nyert, míg végre, ha az egész nyelvkat- és irálytannal, irodalommal s így tovább megbarátkozik, teljes körűvé terjed nyelvtudása, sőt nyelvtudományyá nemesül.

Mondám főnebb (28. lap.), hogy van egy bizonyos vonal, melyen az értés (anyagilag-alaki értés) a tudással érintkezik. Ez azon kényes vonal, melyen állván valaki, bajosan lehetne s tán nem is mernők tőle megtagadni azt: hogy a nyelvet tudja, miután a csupa értésnél már magasabban áll, ámbár a teljes értelembe vett tudásig még nem emelkedett. Ez azon álláspont, melyet mintegy átmenetül vagy kapocsúl nézek az értés és szorosan vett tudás közt s melyet különböztetés kedvéért ismeretnek, nyelvismeretnek szeretnék nevezni.

Egy két példa ezt világosabbá teendi. Például: X tudós tudja a magyar, német, latin és francia nyelvet, azaz: saját anyanyelvén kívül — mely a magyar — oly mértékben birja e nyelveket, hogy mindegyikének nem csak teljes elméletét tette magáévá, hanem azokon társalogni, belőlök anyanyelvére fordítani sőt azokon, legalább bizonyos szakmakörben, fogalmazni is képes. Ez tehát valódi tudás. — De már az angol és olasz nyelvet — előszóvali gyakorlat hiányában csak úgy tudja: hogy megért mindent a mit olvas, sőt azt lefordítani is képes, teljes öntudattal reflektálván mindig ama nyelvek szabálykörére: de fogalmazni vagy

hosszabb ideig társalogni nem képes; sőt ha hirtelen Angol- vagy Olaszthonba kellene utaznia, nem kis bajába kerülne, míg az ott beszélő népet tisztán megérteni vagy ép magát vele megérteni bírná. Ez tehát szerintem nyelvismeret, mely már több mint értés, de kevesebb még mint valódi tudás. — Végre a török és finn nyelvet még csak akkép tudja nevezett X, hogy a szóanyagának csak bizonyos részét érti, a nyelvalakoknak, ha mindnyáját nem is, de legalább nagy részét saját anyanyelve alakjaival összehasonlítani is képes, de sem beszédet folytatni, sem fogalmazni, sem tetemesb összefüggő előadást hosszabb tanulmány nélkül átfordítani nem bír. Ez tehát az értés köre, mely napról napra tágulván lassankint ismeretté s végre tudássá emelkedik. A nyelvészet, nyelvbuvárlás terén ez a legtermészetesb fokozat: előbb érteni kezd az ember, azután ismerettel bír, mely végre tudássá izmosul, e két utóbbiban különböző fokok szerint nyilatkozhatván a tudományosság, a mint az elmélet csekélyebb vagy nagyobb tért foglal el úgy, hogy a tudományos ismeret még sok tekintetben alantabb fog állani a valódi tudományos tudásnál vagyis szorosán vett nyelvtudománynál. S e különböztetés mit sem von le a nyelvészettel foglalkozó tudósok tekintélyéből, miután számos nyelv van, melyeknek teljes körű gyakorlati s elméleti tudása fölösleges volna vagy épen lehetlen. Például: miért erőködnék valaki, hogy az osztyák vagy vogul nyelvet elméleti- s gyakorlatilag tudhassa, miután alig fordulhat elő eset, hogy e nyelvek bármelyikén társalognia vagy fogalmaznia kelljen. Itt teljesen elégséges lesz az anyagi értéssel összekötött elméleti tudás vagy ismeret; s ily esetben, ha valaki a nyelvismeret elnevezését, ráfordított tanulmányaihoz képest kevesel lené, tétova nélkül megadhatjuk neki a tudás megtisztelő címét, a dolog lényegén ez mit sem változtatván. Valamely nyelv ismerete mindig föltételezi a teljes alakú értést és teljes elméleti tudást; lehet mégis vagy alsóbb vagy felsőbb foku a szerint, a mint az elméleti tudással kisebb vagy nagyobb szó-anyag jár karöltve; alsófoku ismeret tehát feltünőbb szóbőség nélkül is lehető.

Valamint a nyelv ismeretére vagyis arra, hogy valaki a nyelvet ne csak értse hanem bensőbbleg ismerje is, szükséges, hogy azt ne csak szemmel vagy füllel, hanem hallás és olvasás által együtt tanulja: úgy a valódi tudásra mulhatlan, hogy a hallás és olvasáson fölül még ajakkal és tollal azaz beszélve és írva, még pedig mind gyakorlati mind elméleti úton tanulja; minek eredménye az lesz: hogy mind az elméletet, mind a gyakorlatot élőszóval és írásban — helyesírással és fogalmazással — egyiránt vallandja sajátjának.

Tapasztalásból ismervén a szemléleti előállítás vagyis képleteknek más tanok és tudományok körébeni hasznosságát, megkísértem — fiatalabb olvasóim áttekintésének némi könnyítésére — az eddig mondottakat képletileg röviden összefoglalni.

A.

Értés.

Tudás.

Alaki.	Anyagi.	Elméleti.	Gyakorlati.
(Anyagi nélkül nem lehető.)	(Alaki nélkül is lehető.)	(Soha sem önálló.)	(Anyanyelvben önálló is.)

Ismeret.

Alsó } foku.
Felső }

B.**Értés.**

Alaki.

(Alap: Szabályisme.)

Szük-}	körü
Tág-}	
Telj-}	

Anyagi.

(Alap: Szókészlet.)

Szük-}	körü
Tág-}	
Alsó } Felső }	

C.**Tudás.**

Elméleti.

(Alap: Szabálytudat.)

Szük-}	körü
Tág-}	
Telj-}	

Gyakorlati.

(Alap: Beszédkészség.)

Alsó } Közép } Felső }	rendü	Köznapi Szakmai, üzleti Mivelt	} nyelv.

D.**Elméletileg-gyakorlati tudás.**

Zárkózó.

(Fogalmazási képesség.)

Szük-}	körü.
Tág-}	
Telj-}	

Kiható.

(Tanítási képesség.)

Mindezekben a közfelfogás szerint sark- és alapeszméül a tudás szerepel, például:

- érti a nyelv szavait = tudja mit jelentenek a szók;
- érti a nyelv szabályait = tudja, miképp változnak át a szó- és mondatalakok;
- ismeri a nyelvet = tudja, miképp kell alkalmazni a szabályokat a jelentéssel ismert szókra;
- tudja a nyelvet gyakorlatilag = tud beszélni;
- tudja a nyelvet rendszeresen = a szabályokat fejtegetni s biztossággal alkalmazni képes; s így tovább.

Azonban könnyebb áttekintés s osztályozás végett kétségkívül igen célszerű a tudás fogalmát részletesb alfogalmakra felbontani, hogy a csupa értés vagy csupa beszéd, az ismeret és tudomány stb. közt létező s néha csak éles taglalás által szétválasztható igen finom különbségeket biztosabban fölismerhessük.

II.

A mondottak alapján már most megkísérhetem, kitűzött különleges célomhoz képest, igénytelen véleményemet kifejteni.

Az embernek legkitünőbb adományai között, melyeket Istentől örökségül nyert, a beszéd tehetsége kétségkívül kiváló helyet foglal el.

Eszméink közlönye, társalgásunk közege (közvetítő eszköze) a nyelv. Hogy másnak gondolatit felfoghassuk: értenünk kell a nyelvet; hogy saját gondolatinkat másokkal közölhessük: tudnunk kell azt. Hogy szabatosan, értelmesen és határozottan nyilváníthassuk gondolatinkat: elméletileg is kell tudnunk a nyelvet, — azaz nem elég, hogy csak akár-hogy köznapilag tudjunk beszélni, hanem szükség mívelt nyelvvel is bírnunk. Mindenki nem lehet nyelvtudós; de a nyelvnek bizonyos míveltségi fokát szorgalommal, tanulással kiki sajátjává teheti. Az anyanyelvben legalább némi míveltséget — szorosan vett elméleti tanulmány nélkül, csupa figyelmes utáztás által is s mintegy öntudatlanul — elsajátíthatni: idegen nyelv alapos megtanulásában a gyakorlati betanulással elméleti tanulmányoknak is kell okvetlenül karöltve járnia. Tehát idegen nyelvet — hogy azt kellőleg tudhassuk — a tanoda falain belől — szükségkép elméletileg és gyakorlatilag kell tanulnunk, tanulmányoznunk. Ki idegen nyelvet elmélet nélkül, csupán gyakorlati úton — például magyar gyermek német városba, vagy német gyermek magyar faluba kerülven — megtanul, oda juthat végre, tán aránylag rövid idő alatt is: hogy egész könnyűséggel elbeszélget, társalog köznap, sőt bizonyos szakmai, üzleti dolgokról is; de a felső rendű, valódi mívelt nyelvnek hiányát fogja érezni legott, mihelyt magánál míveltebb, képzetebb emberrel kell szóba állnia. Majdnem mindennapi tünemény az, hogy csekélyebb míveltségű ember, ki csak köznap vagy bizonyos szakmai körben mozog könnyűséggel — akár anyanyelvén akár gyakorlatilag betanult nyelven beszél — mihelyt magasabb tárgyakról akar mívelt emberrel beszélni, annyira erőködik kifejezéseit válogatni, mondatait csürni, csavarni, cifrázni: hogy épen ez által keveredik a hibák tömkelegébe, elárulván alfoku míveltségét, s ép ezáltal lesz érthetetlenné.

Oda kell tehát törekednünk: hogy, kiket valami nyelvre tanítunk, azt annyira sajátjokká tehessék, miszerint azt ne csak értsék — mi az alsóbb és könnyebb fok, — hanem okszerűen tudják is, azaz beszéljék s annak a mit mondanak, helyességéről magoknak számot is adni bírjanak. Ekkor nem csak köznap vagy egy-egy szakmai körben, hanem általában a mívelt nyelvet igénylő bármely tárgykörben is könnyen és akadálytalanul fognak mozoghatni.

A legközelebbi s legközvetlenebb feladat mégis az, hogy minden ember a maga szakmai, üzleti körében tisztán és szabatosan bírja eszméit, gondolatit közleni bárkivel is, legyen az akár alsóbb akár felsőbb míveltségű egyén. Ezen tudás mindenkire nézve életkérdés; mert csak oly mértékben fog boldogulni, a mily mértékben azokkal, kik tőle venni, vele dolgoztatni vagy művészi szüleményeit méltányolni akarják, magát megértetni s terményeinek, munkájának, művének jelességeit fölfejtteni képes lesz.

E feladat megoldása s valósítása nem csekély fáradságba kerül a tanodában, sőt bizvást állíthatni, hogy e feladat nehéz és nagyszerű főleg ott, hol a tanoda elszigetelten magára van hagyatva, hol a gyakorlati élet s a mindennapi eleven környezet által nem támogatatik. De ép ezért, mivel nagyszerű és nehéz a feladat, megoldása annál nagyobb lelkismeretességgel, annál több és lankadatlanabb szorgalommal veendő munkába, — soha sem tévesztvén szem elől: hogy a tanulóra nézve életkérdés forog itt szóban.

Könnyű annak megtanulni a nyelvet, ki azt a tanodán kívül is, családja körében, barátai, ismerősei közt, egész környezetében hallja és gyakorolhatja; ki a tanodában úgyszólván csak helyreigazítani, szabályosítani tanulja azt, a mit a közéletben netán hibásan folszedett, vagy figyelmetlenül elsajátított. De vegyünk más esetet — s hogy közelebb lépjünk célunkhoz — vegyünk például egy német anyanyelvű reáltanoncot, ki német tannyelvű tanodába jár, hol pedig a magyar nyelvet is meg kellene tanulnia. — Ott ül a gyermek társai közt, figyel és hallgat: s a megtanulandó új nyelvvel egész új világ nyílik előtte. Minden tantárgyat németül tanul; társaival németül társalog; szülői házában vagy élelmi gazdája családjában magyar hangot nem hall; az utcán jártában nincs alkalmja és ideje kellőleg figyelni; csak itt-ott kapkod egy-egy magyar szó után, azt is csak csonkán, torzultan sajátítván el. Mennyiszer történik hogy amaz egyszerű „jó reggelt“ üdvözlést is „joriget“-nek érti és mondja! Szóval, a gyermeknek magyarnyelvtanára azon egyetlen ember, kitől szabatos, tiszta kifejezést hall; magyar olvasó-könyve azon egyetlen könyv, melyben összefüggő magyar cikkeket olvashat; a hetenkinti három óra az egyetlen idő, melyben a magyar nyelv gyakorlatát az elmélettel összekötheti. Mikép küzdje át magát ennyi nehézségen? mikép tanuljon meg egy nyelvet, mely

reá nézve egészen idegen? Pedig hiába: e tanulmányt sem szabad elhanyagolnia! s a tanárnak e tantárgyat is ép oly buzgalommal és lelkismeretességgel kell tanoncaiba csepegtetnie mint bármely más tudományt: mert a magyar nyelv tudása a növendékre nézve valamikor életkérdéssé lehet.

Bocsánat, hogy már harmad izben pengetem az életkérdés eszméjét. Szükség hogy e tekintetben kissé kimagyarázzam magamat.

A magas kormány böles rendeletéből a német tan nyelvü reáltanodákban második nyelvül még valamely országos nyelv is taníttatik; tehát oly vidéken, hol egyéb országnyelvek mellett túlnyomó a magyar, ez taníttatik második országnyelvül kötelezőleg. A tanterv szerint a második nyelvre is annyi heti óra fordíttatik mint a német nyelvtanra. Azonban első tekintetre is belátható, hogy azon gyermek, kinek anyanyelve a német, minden egyéb tanulmányokat németül tanulván a német nyelvtanban is sokkal gyorsabb és nagyobb haladást fog tehetni, mint a magyar nyelvtanban és nyelvben, mely reá nézve idegen, s melyet úgyszólván az első elemektől kezdve kell tanulgatnia.

Midőn a magas miniszterium a tanrendszert ekép megállapítá, bizonyosan oda célzott: hogy az életbe kilépendő növendékek az illető második nyelvből is tudjanak annyit, a mennyire szükségök van, hogy ennek hiánya miatt — ki mint iparos vagy művész, ki mint kalmár vagy gépész, ki mint mérnök vagy építész stb. üzletökben, keresetökben rövideget ne szenvedjenek.

Képzeljünk már most egy ács mestert vagy építész, ki igen ügyes a maga szakmájában s kinek egyéb munkáin s vállalatain kívül — vagy talán épen első, pályatörő üzletül — igen jövedelmes megbízatása akadhatna valamely magyar község részéről, mely bizonyos nagyobb szerű középületeket szándékozik emeltetni városában. De a községi elöljárók észreveszik, hogy ez ember nem tud magyarul, nem képes magát velök illőleg megértetni, nem bírja tervének előnyeit tisztán fölfejteti előttök, hogy belássák annak szép és hasznos oldalait, — nem képes a költségvetés tekintetében őket helyesen tájékoztatni, felvilágosítani, megnyugtatni; — ennek folytán nem viseltetnek rokonszenvvel iránta s a munkát — tán kevésbbé ügyes, tán kevésbbé lelkismeretes de szóval-győző embernek adják kezére. Ime az ügyes iparos elszalasztott egy nyereséges üzletet — a nyelvbéli járatlanság miatt. — Azon mellékes vigasz: hogy ily község elöljárói megbízhatnak valakit, ki a műmester nyelvén beszélni tud, vagy hogy viszont ő bizhat meg más becsületes embert, ki velök minden részletek iránt értekezhetik, — e vigasz — tisztelettel legyen mondvá — igen kopár és meddő. Mert hiába, igaz marad, ki az emberek nyelvét bírja, bírja az emberek szívét; s a kölesönös bizalom leginkább csak a fesztelen és közvetlen, a személyes és akadálytalan eszmecseré útján fejlik ki. Azt pedig — kivált a közép és alrétegű embertől soha semmi okoskodással el nem vitázzuk, hogy ne szeresse jobban azt s pénzét is ne adja inkább annak, ki anyanyelvén kedélyesen és bizalmasan tud vele értekezni. Hasonló eset fordulhat elő akár mennyi a kalmárral, a lakatossal, a főtészszel, a gyárnokkal stb. stb.

Én tehát szerény véleményem szerint kétségtelennek tartom: hogy a magas kormány a maga böles belátásánál s a nép javát eszközteni ohajtó intézkedéseinél fogva senkitől sem kívánja elzárni a lehető legnagyobb boldogulhatási módot az által, hogy valamit, mi e boldogulására eszközül szolgálna, alkalom hiányában meg nem tanulhatott. Ha netán ez eszközt megszerezni valaki nem akarta, az egészen az ő saját hibája, melyért csak önmagát teheti felelőssé.

Igy fogván föl a magas kormány nemes célzatait tétova nélkül merem hinni: hogy az intézkedő hatalomnak csak kedves szolgálatot teszünk, midőn a nép boldogítására s az egyének boldogulhatására vezérő eszközök megszerzésének útjait szaporítani, módjait könnyíteni törekszünk. S e tekintetben — mindig az első cikkben elmondottakra alapítván nézetimet — a következő igénytelen véleményét táplálom keblemben.

A nyelvtanulmánynak sokat kell pótolnia a reáltanodákban, mi a klasszikus tanulmányokkal foglalkozó közép tanodákban sok egyéb úton módon elérhető. Nevezetesen az élő nyelvek irodalmi ismertetése által a kedély nemesítése, az izlés képezése, a szépérzet fejlesztése is céloztatik kiválólag. De ez akadálytalanul és teljesen csak azon nyelvbéli olvasó-könyvek,

chrestomathiák és anthológiák által foganatosítható, mely nyelvet a növendék legalább gyakorlatilag már teljesen ismer és tud. A növendék előtt csak azon nyelvnek irodalmi, alaki, kedélyi és szépérzeti szépségei, remekletei fejtegethetők sikerrel, melynek nyelvtani nehézségeivel, írási sajátságaival már nem kell küzdenie. S így a német tannyelvű reáltanodákban, legalább azok alsóbb osztályaiban — föltéve, hogy a gyermekek nagyobb része jobban tud németül mint magyarul — alig remélhető, hogy a magyar nyelv irodalmi szépségeinek mezején kedélyre és szépérzetre hatólag teljes sikerrel működünk; e tekintetben főleg a német nyelvi anthológiáknak kellend hivatásukat teljesíteniök: a magyar nyelvre nézve más és közelebb fekvő, közvetlenebb célt kellend kitűznünk. S e cél az élet-gyakorlatiáság.

E tekintetben a pusztá értés körénél meg nem állapodhatunk. Mert nem érne célt az iparos, ha ő ugyan megértené a munkaadót, de ez őt viszont nem értené. Tehát tovább kell mennünk. Az értés és tudás közt fekvő nyelvismeret csak némileg esik teendői útjába. Mert mit és mikép kelljen készítnie, megtanulta és tanulhatja folyvást más nyelven is, melyen tanulmányait merítette. Tehát szükségképp még tovább kell mennünk, a tudás, még pedig az elméletileg-gyakorlati tudás köréig, hogy a majdan üzlet-emberré leendő növendék beszélni tudjon megbízóival, és pedig értelmesen, szabatosan, világosan tudjon beszélni. Azon nyelvkör tehát, melyet a reáltanoncokkal kiválólag művelnünk kell, legközelebből a szakmai kör leendő.

E szakmai kör nem lehet egyoldalú vagy félszeg, hanem kell hogy általános és teljes legyen s mindent magában ölelő, mi a növendék egykori lehető pályáját érdekelheti. Mert soha sem tudhatni határozottan: mi lesz a gyermekből. Ki még ma asztalosnak készül, meglehet szobrász lesz; ki mérnökséget tűz ki magának, tán főstészszé válik; a serdülő lakatos tán gépész, a kalmárirányu tán vegyész lesz; az egyszerű ácsnak készülő, ugy fordúl, oly építészszé képezi magát, ki az esztergomi főegyházhoz hasonló terveket rajzol, — sőt egyik másik tán tanári pályát is választ. Azért én azt hiszem, a reáltanoncnak akképp kell készülnie: hogy a reáltudományok és ügyességek egész körét átkaroló mezőn az illetékes tárgy-kifejezéseket mind ismerje magyarul is, miszerint egykor szükség esetén a majdan választandó életnemben a szaki tovább-képzés segélyével magyar nyelven is méltólag képviselhesse szakmáját, s ismereteit közölhetés útján is érvényre emelhesse.

Ezen, véleményem szerint szükségelt, szakmai nyelvtanulás könnyítésére minden lehető el kell követnünk s e tekintetben következő szerény nézetemet bátorkodom előterjeszteni.

1) El kell távolítani mindent, mi a nyelvtanulmányt szárazzá, fárasztó- és untatóvá tehetné. Ne tekintse a tanonc a magyar nyelvtant oly valaminek, mi csak azért van, hogy egy teherrel, egy nyügget több legyen, mely amúgy is nagy mértékben elfoglalt lelkére nehezkedjék.

A sok ideig szokásban volt nyelvtanítási eljárás, mely szerint a nyelv elmélete, a szabályok tanulása megelőzte nem csak a gyakorlati tudást, hanem az anyagi értést is, hála Isten úgy látszik mindinkább háttérbe szorul. Azon boldogtalan kor végkép letűnt, melyben azt kelle tanulnunk: „Grammatica latina est ars bene latine legendi, scribendi, intelligendi et loquendi“ még mielőtt e nyelvből csak egy szót is értettünk volna. Azonban e vonal elhagyása még nem minden. Csak azon nyelv elméletét tanulhatja a gyermek kedvvel és sikerrel, melyet már nagyjában tud vagy legalább ért. Az elméleti tanulás karöltve ugyan járhat a gyakorlati tanulással, de ezt okszerűen soha sem előzheti meg.

Ez utóbbi alapelv természetesen vezet át arra, hogy —

2) iparkodjunk oda vinni a dolgot, miszerint a tanonc megfeszítő fáradság nélkül, a lehető legrövidebb idő alatt, tehát már az első hetekben, bármi keveset is, bármi rövid mondatokban, de még is valamit beszélni és írni tudjon, s egyúttal annak, a mit mond és ír, „miért“-jét öntudatosan bírja vagyis beszédének szabályszerűségét tökéletesen ismerje. E szempontból indulván ki oly nyelvtani módszert gondolok célszerűen alkalmazhatónak, mely mellőzvé a gépies és kényszerítő betanulást az első gyakorlati elemekkel tüstént az ezeknek megfelelő elméleti elemeket összeköti. A helyett tehát, hogy kedv- és észlőleg hónapokig sőt tán félévig is csak azt tanulja a gyermek: eme meg ama szót így kell ejtegetni, így kell hajtogatni, — mig

végre nagy idő múltán ezen alakok hasznavehetőségére bukkan; sokkal épületesbnek tartom, hogy kedv- és ész-élesztőleg oly gyakorlati példák adassanak elő, melyekből a bennök rejlő szabály levonatván a gyermek azonnal meggyőződést nyer arról: mikép a szabály étellel bír, oly étellel, mely a gyermek önmunkásságát és öntehetőségét is eleveníti. Ily módon életgyakorlativá lesz a szabály, s a megtanult példák a szabálynak megannyi megtestesült képviselőivé válnak, melyekre minden kétkedés esetében bátran s önn nyugtatólag hivatkozhatnak.

Ezen gyakorlatisági követelményből önkényt származik az, hogy

3) a nyelvtanulmányt szakmailag gyakorlativá tegyék. Ilyen pedig akkor lesz a nyelvtanulmány, ha meggyőződik a tanonc: mint alkalmazhatja az ujon tanulandó nyelvet saját életcélaira, mint használhatja és hasznosíthatja azt egyéb tanulmányai és szakmatárgyai körében. Ennél fogva úgy vélekedem: a reáltanoncokkal gyakorlandó magyar nyelvtannak — a közönséges és köznapi szükségű szólásmódokon kívül — igen számos oly példákat és feladványokat kellene tartalmaznia, melyek a reáltudományok és művészetek minden ágára kiterjeszkednek. Legyenek e példák a gyár- és kézműipar, a rajzoló, festő és faragó művészet, a földrajz és természettudományok köréből merítve, úgy hogy mire a növendék a tanoda falai közül kilép az életbe, mindezen tárgyakban nemcsak egyes elszigetelt kifejezések, műszavak, hanem összefüggő előadás tekintetében is otthonosnak érezze magát. Mit is érne azon nyelvtudás, mely csak annyiból állana, hogy az iparos vagy művész könnyen sőt tán kellemesen is birna elbeszélgetni a szép időről, napi eseményekről: de mihelyt szakmáját illetőleg kellene valamit előadnia, már más nyelvhez folyamodik vagy beszédét másnyelvű kifejezésekkel torzítólag tarkítja, s netán jóakarátú megbízói s megrendelőinek üzlete körébe vágó legegyszerűbb levelet sem képes írni. Én azt hiszem, mindezen képességekre a tanodának s illetőleg nyelvtanulmánynak elő kell a tanoncot készítenie okvetlenül, — mert akadály nélkül s minden irányban csak így fogja élelmét biztosan kereshetni, azaz reánézve ezen tudáskör valódi életkérdés.

Igénytelen véleményem szerint tehát csak az ily — a három említett pontnak megfelelő módszerben szerkesztett magyar nyelvtan lehetne a német tannyelvű reáltanodák számára teljesen célravezető.

Az ekkép kifejtett nyelvtanulmányhoz, mint igen hatályos segédkezet nyújtó eszköz csatlakoznék

4) a sajátos szerkezetű olvasókönyv. Nem feledve azt, hogy az olvasókönyvek különös feladata nyelvezetileg kifejezett alaki szépségek, és irodalmilag nyilatkozó szellemelő és erkölcsirány által az izlés, szépérzet és kedély mívelődését munkálni, azt hiszem: hogy a reáltanodáknak szánt magyar olvasókönyvnek még más célt is kell támogatnia, t. i. a szakmai nyelvmívelést. A mit a nézetem szerint szerkesztendő reáltanodai nyelvtan példái és feladványai a reáltudományok és iparfogások köréből mintegy szaggatott, különvált izekben és tagokban közlenek, azt az olvasókönyvnek bizonyos szakszerű cikkekben összefüggőleg s a tanoda osztályainak fokozatos tantárgyaival párhuzamosan kellene előadnia: hogy a növendék szeme előtt egy-egy minta álljon, miképen lehessen e vagy ama szakmát illetőleg magát nem csak csinosan és értelmesen hanem díszesen és szabatosan is kifejeznie. Ily cikkeknek — a mint én gondolom — nem kellene csupa száraz tanítmány, oktató értekezés alakjába öntetnők, hanem birhatnának azok oly eleven és mozgékony, oly rugalmas és vonzó külsővel, mely midőn a szakmai sajátos kifejezéseket és fordulatokat ugyan mind magában foglalja, más részt az élénk és változatos előadás által — egyéb széptani cikkekhez hasonlólag — legalább némi részben szintén kedélyvidámitó s érzelem-nemesítő hatást gyakorol. Ily olvasókönyv tehát, a meséken, leírásokon, természetrajzi cikkeken, költeményeken, történeti előadásokon stb. stb. kívül választékos és izlésteljes szakmai cikkek is foglalna magában az ipar, művészet, gazdaság, kereskedelem, exact tudományok köréből. Mindezekhez járulván a tanár elevenítő, termékenyítő magyarázata, lehetlen, hogy a növendék vidor kedélylyel, jó kedvvel s meglepő eredménynyel ne folytathá a magyar nyelvtanulmányt.

Ezen csak vázlatosan érintett — mert részletekbe bocsátkoznom ezúttal nem lehet — nézetem előadására korántsem azon önhittség, mintha tanács- vagy irányadással föllépni akár ohajtanék akár képesnek érezném magamat, hanem egyedül azon benső és hű szeretet birt engem, melylyel egyfelől a magyar nyelvhez, mint tantárgyamhoz, másfelől növendékeimhez viseltetem. Azon rövid idő alatt is, hogy a pesti főreáltanoda három osztályában a magyar nyelvet tanítom, sajnosan kelle tapasztalnom : hogy a németajku növendékek csak igen erős és megfeszített küzdelemmel mutathatnak föl némi eredményt, mi részint a kellő előkészültség hiányosságának, részint a gyermekek kezén forgó nyelvtani eszközök elégtelenségének következménye. Azon meggyőződés állapotodott meg lelkemben : hogy e tanulmányon könnynyítani minden esetre igen üdvös dolog volna.

Ha véleményem megalapítása- és kifejtésével nem találtam el a célravezethető kellő utat és módot, szívesen tűröm az ügyetlenség vádját : de annyit hiszek, miszerint nem valék oly szerencsétlen, hogy őszinte jó szándékom iránt kételyt támaszszak.

